

זה לזה

עיון בסוגית משלוח מנות

הרב אורי ליפשיץ

שולחים מנות

לזין קיפניס, משורר הילדים הידוע, מוסיף למסכות והרעשנים של חג הפורים את משלוח המנות:

חג פורים, חג פורים,
זה אל זה שולחים מנות.
מחמדים, ממתקים,
מגד מגדנות.

ואכן, משלוח המנות מופיע כאחת ממצוות החג במגילת אסתר, ומקורו במעשי היהודים אחרי הניצחון והתשועה:

על כן היהודים הפזים הישבים בערי הפרזות עשים את יום
ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות
איש לרעהו: ויכתב מרדכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל
כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשוורוש הקרובים
והרחוקים: לקים עליהם להיות עשים את יום ארבעה עשר לחדש
אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה: כימים אשר נחו
בהם היהודים מאויביהם וחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה
ויאכל ליום טוב לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות

אִישׁ לְרַעְהוּ וּמִתְנֹת לְאַבְיוֹנִים: וְקָבַל הַיְהוּדִים אֶת אֲשֶׁר הִחֲלוּ
לַעֲשׂוֹת וְאֵת אֲשֶׁר כָּתַב מֶרְדֳּכַי אֲלֵיהֶם:¹

המגילה מציינת כי היהודים הפרזים עשו את יום ארבעה עשר יום משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו. נראה שמשלוח המנות (ובעיקר ההדגשה 'איש לרעהו') מהווה חלק מהשמחה וביטוי לרוח הטובה והחגיגית ששרתה על היהודים אחרי ההצלה הגדולה.

מרדכי, מצדו, הופך את המנהג העממי לנוהג כתוב ומעוגן, ומייסד 'בכל שנה ושנה' את ימי הפורים, שכוללים מעבר למה שכבר התחילו היהודים לעשות (משתה, שמחה, משלוח מנות) גם את המתנות לאביונים.

תוספת זו מבליטה עוד יותר, כך נראה, את המעשה המקורי. התוספת של מרדכי משקפת את רצונו לדאוג לציבור בכללו. כך מבואר – "וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל כָּל הַיְהוּדִים". מרדכי גם מאחד את החגיגה – ומכריז על כך שימי הפורים לא יצטמצמו ליום הפרזים (בארבעה עשר), אלא יתרחבו לשני ימים – ארבעה עשר וחמישה עשר,² מה שמכניס גם את אנשי שושן (או את אלו שאינם 'פרזים') לתוך ימי הפורים. ההיבט השלישי הצומח מאותו השורש הוא הדאגה לא רק 'איש לרעהו' אלא גם 'מתנות לאביונים'.

למעשה, מרדכי מרחיב את האירוע המקומי שצמח משמחה ספונטנית ומתחושת רווח והצלה, לכלל 'יום טוב' כללי, חג לאומי בעל אופי ציבורי.

נראה שמרדכי מתבסס בתקנתו על מודל החגים המוכר לו – כפי שמופיע למשל ביחס לחג הסוכות

חַג הַסֻּכּוֹת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאַסְפָּה מִגֵּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ: וְשִׁמְחֶתָּ
בְּחֹגְךָ אֶתְּהָ וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֵלְמָנָה
אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ:

שִׁבְעַת יָמִים תַּחַג לָהּ אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' כִּי יְבָרְכֶךָ ה'
אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאֹתֶיךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדִידְךָ וְהֵייתָ אֶךְ שִׂמְחָ:³

¹ אסתר, ט, יט-כג

² ולכאורה, דבריו מכוונים לכך שכל היהודים יחגגו יומיים, ואכמ"ל.

³ דברים פרק טז, יג-טו

שמחת החג כולל את השיתוף של הגר, היתום והאלמנה. זהו ציווי לנתב את שמחת השפע, הברכה והמלאות לאפיקי נדיבות ונתינה, תוך זכירה שהשמחה היא 'לפני ה' ו'מברכת ה', וממילא יש לדאוג לעניים ולחלשים דווקא בימים אלו.⁴

על אופיו של החג ככולל את הנתינה נוכל ללמוד גם מדברי נחמיה ועזרא לעם במעמד הברית בשיבת ציון:

וַיֹּאמֶר נְחֻמְיָה הוּא הַתְּרֻשָׁתָא וְעִזְרָא הַלֵּהֵן הַסֵּפֶר וְהַלְוִיִּם הַמְּבִינִים אֶת הָעָם לְכָל הָעָם הַיּוֹם קֹדֶשׁ הוּא לֵה' אֱלֹהֵיכֶם אֵל תִּתְאַבְּלוּ וְאַל תִּבְכוּ כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם כְּשָׁמְעִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה: וַיֹּאמֶר לָהֶם לְכוּ אֲכֹלוּ מִשְׁמָנִים וְשִׂתּוּ מִמֵּתֻקִּים וְשַׁלְּחוּ מְנוֹת לְאֵין נְכוֹן לוֹ כִּי קְדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדֻנֵינוּ וְאַל תַּעֲצְבוּ כִּי חֲדוֹת ה' הִיא מְעַזְכֶם: וְהַלְוִיִּם מְחַשִּׂים לְכָל הָעָם לֵאמֹר הִסּוּ כִּי הַיּוֹם קֹדֶשׁ וְאַל תַּעֲצְבוּ: וַיֵּלְכוּ כָּל הָעָם לְאָכַל וְלִשְׁתּוֹת וּלְשַׁלַּח מְנוֹת וְלַעֲשׂוֹת שְׂמֵחָה גְדוֹלָה כִּי הִבִּינוּ בְּדַבְּרִים אֲשֶׁר הוֹדִיעוּ לָהֶם:⁵

נראה שכאן מתפקד 'משלוח המנות' באופן שונה מאשר במגילת אסתר, שהרי המנות כאן נשלחות ל'אין נכון לו', למי שאין לו מן המוכן, למי שחסר, ולא ל'רעהו'. דומות הן יותר ל'מתנות לאביונים' של מרדכי, לדאגה לחלש של חג הסוכות, ובכל מקרה, לחלק מהגדרת היום כ'יום קדוש'.

לעומת זאת, משלוח המנות הספונטני של היהודים הפרזים איננו מטעמי הקדושה של היום או חווית החג המקראית, אלא הוא ביטוי טבעי של השמחה והמשתה, כאותו אדם המביא למקום עבודתו (או לבית מדרשו) בקבוק משקה וכמה עוגיות בעקבות אירוסיו.

המשנה במסכת מגילה מתעלמת ממשלוח המנות לחלוטין. למרות זאת, סוגיה קצרה בבבלי מנכיחה את משלוח המנות, כהלכה וכמציאות, ובה יתמקד עיוננו.

הסוגיה מוסבת על אזכור ה'מתנות לאביונים', המופיע במשנה:

אין בין אדר הראשון לאדר שני אלא מקרא מגילה ומתנות לאביונים.

⁴ להרחבה בעניין זה ראו בדרשה 'שיבחי אני את השמחה', בספר הדרשות של הרב שג"ר לסוכות.

⁵ נחמיה ח, ט-יב

בסוגיה ארבעה רכיבים :

הראשון שבהם – משנת רב יוסף :

תני רב יוסף: ומשלוח מנות איש לרעהו - שתי מנות לאיש אחד.
ומתנות לאביונים - שתי מתנות לשני בני אדם.

הרכיב השני הינו סיפור קצר על רבי יהודה נשיאה ורבי אושעיא :

רבי יהודה נשיאה שדר ליה לרבי אושעיא אטמא דעיגלא תלתא
וגרבא דחמרא,⁶
שלח ליה: קיימת בנו רבינו ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות
לאביונים.

בעקבות סיפור זה מופיע סיפור נוסף, ארוך מעט יותר, על רבה, מרי בר מר ואביי,
כשבעקבותיו עוד תוספת של דברי אביי :

רבה שדר ליה למרי בר מר ביד אביי מלא טסקא דקשבא, ומלי
כסא קמחא דאבשונא.
אמר ליה אביי: השתא אמר מרי: אי חקלאה מלכא ליהוי - דיקולא
מצואריה לא נחית.
הדר שדר ליה איהו מלא טסקא דזנגבילא, ומלא כסא דפלפלתא
אריכא.
אמר אביי: השתא אמר מר: אנא שדרי ליה חוליא ואיהו שדר לי
חורפא.
אמר אביי: כי נפקי מבי מר הוה שבענא, כי מטאי להתם קריבו לי
שיתין צעי דשיתין מיני קדירה, ואכלי בהו שיתין פלוגי. ובישולא
בתרייתא הוו קרו ליה צלי קדר, ובעאי למיכס צעא אבתרה.
אמר אביי: היינו דאמרי אינשי: כפין עניא ולא ידע. אי נמי: רווחא
לבסימא שכח.⁷

⁶ תרגום: רבי יהודה נשיאה שלח לו לרבי אושעיא ירך של עגל משולש ונוד יין.

⁷ תרגום: רבה שלח לו למרי בר מר ביד אביי שק מלא תמרים וכוס מלאה בקמח קלוי (ומתוק). אמר לו אביי: עכשיו יאמר מרי 'גם כשחקלאי נהיה מלך, הסל לא יורד מצוארו'. חזר ושלח לו הוא שק מלא בזנגביל וכוס מלאה בפלפל ארוך. אמר אביי: עכשיו יאמר מר 'אני שלחתי לו מתוק והוא שלח לי חריף'. אמר אביי:

הרכיב הרביעי הוא תיאור קצר של מעשיהם של שני אמוראים:
אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין מחלפי סעודתייהו להדדי.

ממתנות לסעודה

ראשית, נתבונן בתנועתה של הסוגיה, ובמפת ההקשרים של משלוח המנות.

הסוגיה יוצאת מתוך הזיקה של משלוח המנות והמתנות לאביונים. דברי רב יוסף מחברים אותנו לפסוקי המגילה, המזכירים את משלוח המנות בצמוד למתנות לאביונים, והמחלקים ביניהם (לכאורה) רק בכמות הנמענים – האם לאדם אחד או לשני בני אדם.

נימוקו של הר"ן לפער הזה יכול גם הוא ללמד על הזיקה העמוקה שבין משלוח המנות למתנות לאביונים:

שתי מתנות לאדם אחד. למי שהוא עשיר.

ולאביונים שאינן רגילין כ"כ לאכול די להם במתנה אחת והיא נחשבת בעיניהם כדבר גדול.

על פי הר"ן הסיבה לפער בין הלכת 'משלוח המנות' ו'מתנות לאביונים' איננה רק דרשת הפסוקים (כפי שמבאר רש"י), אלא יש בה היגיון פנימי. נראה מדבריו כי שתי המצוות נועדו להביא את מקבלי המנות/מתנות לאכול ולשמוח, אך קיים פער בין עשיר (הזקוק לשתי מנות כדי לשמוח באכילתן) לבין עני, שגם מתנה אחת נחשבת בעיניו לדבר גדול.

מזיקה זו עוברת הגמרא לסיפור על רבי יהודה נשיאה ורבי אושעיא. סיפור זה מופיע גם בירושלמי, בשינויים קלים.

ר' יודן נשייא שלח לרבי הושעיה רבה חדא עטם וחד לגין דחמר
שלח וא"ל קיימת בנו [אסתר ט כב] ומתנות לאביונים

כשיצאתי מבית מר הייתי שבע. כשהגעתי לשם נתנו לי ששים קערות עם ששים מיני קדירה ואכלתי בהם ששים חתיכות. והתבשיל האחרון נקרא 'צלי קדר' ורציתי לאכול את הקערה אחר כך. אמר אביי: זה מה שאומרים האנשים 'העני רעב ואינו יודע', וגם 'מקום לאוכל טעים תמיד יש'.

חזר ושלח ליה חד עיגל וחד גרב דחמר שלח וא"ל קיימת בנו
[אסתר ט כב] ומשלוח מנות איש לרעהו.⁸

בדומה לדברי הר"ן, עולה מהירושלמי כי הפער בין מתנות לאביונים לבין משלוח המנות הוא רק בכמות. משלוח של כמות קטנה לאיש עני נידון כ'מתנות לאביונים', ואילו משלוח של כמות גדולה יותר יכול להיחשב 'משלוח מנות' ממש.⁹

הסיפור בבבלי מופיע באופן שונה,¹⁰ ולפיו רק משלוח אחד שלח רבי יהודה נשיאה לרבי אושעיא, אך תגובת רבי אושעיא כוללת את שני הפנים – קיימת בנו רבינו 'ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים'. ייתכן ואפשר לראות במשפט זה עדות לכך ששני חלקי המצווה נתפסו כמשלימים זה את זה, ואולי אף כשתי אפשרויות שונות לקיום המצווה – בין אם לרעהו ובין אם לעניים.¹¹

הסיפור הקצר של רבי יהודה נשיאה ורבי אושעיא פותח בעדינות פתח לחיבור משלוח המנות אל סעודת הפורים, בתיאורו את המשלוח ככולל בשר ויין. שני אלו הינם המשמחים הרשמיים של הגברים בימי החג, כמובא בבבלייתא בפסחים (ק"ט, א):

תניא רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר שנאמר "וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך", ועכשיו שאין בית המקדש קיים, אין שמחה אלא ביין, שנאמר "ויין ישמח לבב אנוש".

הרכיב השלישי בסוגיה ממשיך ומתאר סיפור אודות משלוח מנות.

⁸ תרגום: רבי יהודה נשיאה שלח לרבי אושעיא רבה ירך אחת וכוס יין. שלח ואמר לו 'קיימת בנו ומתנות לאביונים'. חזר ושלח לו עגל אחד ונוד יין, שלח ואמר לו 'קיימת בנו ומשלוח מנות איש לרעהו'.

⁹ נראה שדבריו של רבי אושעיא יכולים להיקרא באירוניה דקה כלפי רבי יהודה נשיאה, אירוניה שפועלת את פעולתה, ומביאה למשלוח העגל ונוד היין. מטבע ימי הפורים ואופים, עוד נפגוש באירוניה מעין זו בהמשך.

¹⁰ הדברים מבוססים על המופיע בדפוסים שלפנינו. עיון בכתבי היד חושף שינויים שונים. בחלקם (וכך מביא רש"י) לא גרסו 'ומתנות לאביונים' בסיפא של דברי רבי אושעיא, ובחלקם (וכך מביא הריטב"א) מופיע הסיפור בדומה להופעתו בירושלמי. עיינו בכל זה בדקדוקי סופרים למגילה, באות ג'.

¹¹ ה'טורי אבן' דן בשאלה האם אפשר לקיים בנתינה לאדם אחד גם משלוח מנות וגם מתנות לאביונים, ומסיק שלא, עיי"ש.

הסיפור מסופר מבעד לעיניו של אביי, שמתפקד כשליח¹² להבאת משלוח המנות מבית רבה לידי מרי בר מר. בסיפור זה אנו כבר נפרדים מציון המתנות לאביונים, למרות שהעשירות והעוני עוד נוכחים – כך בדברי אביי 'השתא אמר מרי: אי חקלאה מלכא, ליהוי - דיקולא מצואריה לא נחית', במובן שפירש אותם רש"י:

הסל שהיה רגיל להוליך בעודנו בן כפר ומאכיל לבהמתו לא יוריד עתה מראשו.

כך אתה נעשית מלך וראש בפומבדיתא ואינך שולח לו אלא דברים המצויין לכל

אמנם כאן אין מבט על העוני של המקבל, אלא על מעמדו הכלכלי והחברתי של הנותן, ובכל זאת זהו אזכור מסויים לענייני העוני בסיפור זה.

בסיפור זה מופיעה לראשונה גם ההדדיות במשלוח המנות, אם כי אין היא מדוייקת. מרי משיב לרבה משלוח משלו, שנראה שיש בו 'תשובת המשקל' למשלוח שקיבל, חריפות תחת מתיקות.

דברי אביי המופיעים אגב הסיפור מתיקים את הדיון מנושאו המרכזי, וממקדים אותו במאכלים ובסעודת הפורים. אביי מתאר את השובע, מחד, ואת השפע והמתיקות של המאכלים מאידך, עד כדי רצון לאכול את הצלחות עצמן...¹³

חלקה הרביעי והקצר של הסוגיה מתאר את אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין,¹⁴ שהיו מחליפים את סעודתם זה עם זה. כאן, באופן מובהק אין אזכור של המתנות לאביונים בהקשר משלוח המנות, ולעומת זאת, ההקשר הברור הוא לסעודת הפורים. הדברים מקבלים משנה תוקף על פי ביאורו של רש"י, לפיהם "זה אוכל עם זה בפורים של שנה זו ובשניה סועד חברו עמו", ועוד יותר מכך, לאור הסוגיה הבאה, העוסק אך ורק בענייני המשתה והסעודה (חובת ההתבסמות, סעודת פורים שאכלה בלילה וכו').

לאור דברינו, נראה שמצוות משלוח המנות נמצאת בתווך בין המתנות לאביונים (בתחילת הסוגיה) לבין הסעודה, המשתה והשמחה (בסופה).

¹² בעיני הר"י עטלינגר (שו"ת בנין ציון סימן מד), יש ספק האם אפשר לקיים מצוות משלוח מנות בהבאתן על ידי האדם עצמו. מסקנתו היא שהדבר אפשרי, אך לכתחילה יש לשלוח בידי שליח.

¹³ המהרש"א מציע שאין זה רק ביטוי למידת הטעם של התבשיל, אלא "שהקערה זאת גם כן נעשית מדבר הנאכל כעין שעושיין עתה האומנין ע"י בלילות צוקר צורות משונות ושפיר קאמר למיכס ולאוכלה ממש".

¹⁴ שהיו אחים.

התהליך שעוברת המצווה בסוגיה מדורג ומדוד, החל מהזיקה וכמעט ההשוואה בין משלוח המנות למתנות לאביונים, דרך עמעום הזיקה והדגשת העוני בהיבט אחר, ועד להיעלמותה לגמרי. מאידך, הולך וצומח מקומה של הסעודה, שבתחילת הסוגיה לא נמצאת בכלל, אח"כ מבצבצת במשלוחו של רבי יהודה נשיאה, מועצמת בדבריו של אב"י, ובסופו של דבר נוכחת לגמרי במעשיהם של בני רבי אבין ובהמשך הסוגיה.

תמונה זו משקפת נאמנה את מה שעלה כבר בעיון בפסוקים - בין עמדת מרדכי, המחדשת את הפן האלטרואיסטי של פורים, את ה'מתנות לאביונים', לבין הקיום הראשוני של ימי השמחה העממיים, שבמרכזם עמדו המשתה והשמחה, כשמשלוח המנות הוא 'איש לרעהו', וכחלק משמחה זו.

אשר כתב ואשר החלו

מבט נוסף על הסוגיה ילמדנו שהתנועה הזו, מדגש על מתנות לאביונים לדגש על הסעודה והשמחה, כרוך בשינוי ה'אנר ואופי הטקסט עצמו.

הסוגיה פותחת במשנת רב יוסף, ששונה חידוש הלכתי המוסב על הפסוקים. דרשת הפסוקים שלו נמסרת בטופס מוכר לפיו מצוטט חלק מהפסוק, ועל גביו הדין ההלכתי היוצא ממנו, ואחריו החלק הבא והדין שבעקבותיו.

ההמשך בסיפור רבי יהודה נשיאה ורבי אושעיא איננו מדרש הלכה, ופסוקי המגילה מופיעים בו כחלק מהשיח שבין שני האמוראים. האחד שולח בשר ויין, והשני מאפיין את המשלוח במושגי הפסוקים.

החלק השלישי של הסוגיה נעדר התייחסות לפסוקי המגילה, אך מוצבת בו חלופה שחוזרת על עצמה בפי אב"י, בדמות המשפטים העממיים, ו'כדאמרי אינשי'. כמובן שסיומה של הסוגיה בסיפור ה'מחלפי אהדדי' נעדר כל התייחסות לפסוקים או למימרות עממיות באשר הן.

דברים אלו משקפים גם הם את התנועה שבין תפיסת מרדכי את המצווה, מרדכי שכותב ושולח ספרים ובהם פירוט ההתנהגות שלפיה יש להתנהג (כמקובל במלכות פרס ומדי, שם מרבים במשלוח ספרים וכתבים, ו'כתב אשר נכתב... אין להשיב'), לבין המעשים הספונטניים של היהודים באותה התקופה, ששלחו מנות מבלי שנכתב ספר או פסוק כלשהו. חתימת המגילה בקבלתם מנציחה את הפער הזה - 'וְקָבַל הַיְהוּדִים אֶת אֲשֶׁר

החלו לעשות וְאֵת אֲשֶׁר כָּתַב מִיְדֵי אֱלֹהִים'. היהודים מקבלים הן את מה שכתב מרדכי, והן את מה שהם החלו¹⁵ לעשות, עוד לפני שכתב.

בכך, התנועה מהמתנות לאביונים אל עבר המשתה והשמחה מתלכדת עם התנועה בסוגיה מדרשת פסוקים בית מדרשית אל סיפור מעשה נטול דיון או מדרש.

וקרא זה אל זה

מבט שלישי על הסוגיה, יסייע לנו להתמקד בזווית חשובה של משלוח המנות המעשירה את הדיון עד כה. דברי רב יוסף נאמרים בחלל ריק. 'תני רב יוסף' – ייתכן שלעצמו, ייתכן שבשיעור כללי, ללא נמען מוגדר וללא שיח.

סיפורם של רבי יהודה נשיאה ורבי אושעיא כולל מערכת חברתית מורכבת מעט יותר, רבי יהודה נשיאה שולח, ורבי אושעיא מגיב בדיבור. סיפור רבה ומרי בר מר מורכב – שני האמוראים שולחים זה לזה מאכלים, בעוד אביי מתפקד כשליח וכמגיב בדיבור ובהערות.

סיומה של הסוגיה בהחלפת הסעודות נמצא כבר בקוטב השני. אין בו דיבור כלל, ויש בו מערכת הדדית (ולפירושו של רש"י, כאמור, יש בו סעודה משותפת ממש).

גם התנועה הזו בסוגיה משתלבת בשתי הקודמות. המעבר הכפול והמדורג מהדיבור אל המעשה (מהפה השונה אל הפה האוכל), ומהיחידאיות אל ההדדיות הוא שיקוף נאמן של הפער בין 'אשר כתב' לבין 'אשר החלו לעשות', של התנועה מהמצווה על האדם לצאת מגדרו ולתת לאביונים לבין השמחה שלו בסעודתו וברעיו.

אז למה לי פוליטיקה עכשיו

בנקודה זו, נכון יהיה להצביע על ממד נוסף הקיים במצוות משלוח המנות. חלק מהראשונים הסיקו מהסוגיה כי משלוח המנות תלוי לא במעמדו של המקבל אלא במעמדו של הנותן. כך כבר ראינו את הסברו של רש"י להערת אביי אודות מעמדו של רבה וההשלכה שלו על טיב משלוח המנות למרי בר מר. במובן הזה, משלוח המנות לא

¹⁵ למותר לציין ש'החלו' לשון חול...

מתפקד כמתנות לאביונים, וגם לא כחלק מסיפוק צרכי הסעודה,¹⁶ אלא הוא מסמן ומכוון מערכת חברתית ויחסים בין אישיים.

המהרש"א מסביר את אותו משפט שבפי אב"י באופן הפוך מרש"י, אך דומה מבחינת הפריזמה החברתית שדרכה נתפס משלוח המנות. לדבריו "לפי הדרך שכתבנו לעיל דרך לשלוח מנה יפה כל דהו דרך ריעות כמ"ש איש לרעהו... קאמר דרך בדיחותא דאין דרך נכבדים לשלוח מנה גדולה כזו אלא דרך חקלאה הוא לתת מנה גדולה בתוך דקולא".

משלוח המנות איננו פונקציונלי, לצרכי הסעודה, אלא הוא ביטוי לרעות, ולכן דרך האנשים לשלוח 'מנה יפה כל דהו'. משלוח של כמות גדולה מאפיין חקלאים, אך לא נהוג כך בין חברים. תיאור זה מלמדנו על כך שערכו של משלוח המנות במיטבו איננו במושאו – מה שנשלח, אלא בעצם הפניה והמשלוח, ביצירת הקשר עם הזולת ובביטוי הרעות.¹⁷

רעיון זה, צומח גם הוא במהלך הסוגיה. הפתיחה היא בדיון ב'מה ניתן', ההמשך מדגיש את הבשר והיין, בסיפור הבא ניתנים כבר תבלינים, והדגש מוסט על משמעותם, והשיא הוא ב'מחלפי אהדדי' בסיומה. החלפת הסעודות בין שני האמוראים מלמדת שהדבר המרכזי הוא תנועת הנתינה והקבלה, עצם ההחלפה, הקשר, המסילה ההדדית. בכך משתמר ההבדל בין משלוח המנות לבין המתנות לאביונים. בעוד המתנות לאביונים משקפות (ואולי מעצימות) את הפער בין העני לעשיר, בין הנותן למקבל, הרי שמשלוח המנות הוא בין רעים, בין שווים, החלפת טובין (והחלפת טובין חברתיים בכלל זה).¹⁸

ננסה לסכם את דברינו עד כה.

משלוח המנות ששלחו היהודים איש לרעהו, השתלב בתגובתם הספונטנית לעשות ימי משתה ושמחה בעקבות הישועה וההצלה. להבדיל מעשיה פשוטה ולוקאלית זו, מרכזי כותב ומכוון את ימי הפורים כימי חג לאומיים וכלליים, ובכלל זה מצוות מתנות לאביונים, בדגם החג המוכר מן התורה, לפיו השמחה מחייבת נדיבות ודאגה לכלל הציבור.

¹⁶ כמו שהבין תרומת הדשן בסימן קיא.

¹⁷ רעיון זה מנוסח במתיקות על ידי רבי שלמה אלקבץ, בספרו 'מנות הלוי': "משלוח מנות איש לרעהו... כי זה רומז כי הם באגודה אחת ובאהבה ואחווה ורעות, היפך מה שאמר הצורך מפוזר ומפורד". החלוקה בין טעמו של תרומת הדשן (שטעם המצווה הוא לצרכי הסעודה) לבין טעמו של מנות הלוי שהטעם הוא כדי להרבות באחווה ורעות, פרנסה חקירות רבות של אחרונים ונפק"מ הלכתיות שונות, ואכמ"ל.

¹⁸ להרחבה בעניינים אלו, ניתן לראות את המסה של מרסל מוס על המתנה, ואכמ"ל.

הסוגיה משמרת בתנועתה בין ארבעת רכיביה את המורכבות הקיימת בין 'אשר כתב מרדכי' ו'אשר החלו לעשות', וזאת בארבעה היבטים.

ראשית, בזרימה שבין הקוטב שבו משלוח המנות כרוך במתנות לאביונים, לבין הקוטב שבו משלוח המנות מחובר לסעודה ולשמחה, שנית במעבר שמדרשות פסוקים, אל סעודת חברים, שלישית, מהחוויה האינדבדואלית הסגורה אל התקשורת והמפגש הבין-אישיים, ורביעית, בתנועה מ'משהו' שעומד במוקד הנתנה, אל עבר המשמעות החברתית שבעצם פעולת הנתנה.¹⁹

ונהפוך הוא

לקראת סיום דברינו, נתבונן בשני מהלכים שעוברת מצוות משלוח מנות בעיני הב"ח וה'שרידי אש', מהלכים המפשיטים אותה מלבושיה ההלכתיים, ובמובנים רבים משיבים אותה לשורשה.

הב"ח מתייחס בדבריו לדברי רש"י שראינו לעיל, אודות הסבר מעשיהם של האמוראים 'דהו מחלפי אהרדי'. רש"י הסביר ש'זה אוכל עם זה בפורים של שנה זו ובשניה סועד חברו עמו'. הראשונים הקשו – כיצד ניתן לצאת במצוות משלוח מנות מבלי לשלוח?²⁰ ואף אם נסביר שהמסעיד חבירו עימו יצא ידי חובה, מה בנוגע לזה שמתארח השנה?

תשובתו של הב"ח מרתקת. לדבריו-

¹⁹ בשולי הדברים חשוב לציין כי על אף ההבחנה שראינו בין משלוח המנות והמתנות לאביונים, ישנם היבטים שהגבול ביניהם מיטשטש דווקא.

מזווית אחת, הריטב"א מחבר את שתי המצוות הללו ל'דין שמחה'. בעקבות הירושלמי הוא פוסק 'שכל הפושט ידו ליטול יתנו לו, לומר שנותנין לכל אדם ואין מדקדקין אם הוא עני וראוי ליתן לו, שאין נתינה זו מדין צדקה גרידתא אלא מדין שמחה שהרי אף לעשירים יש לשלוח מנות, ולפיכך נהגו ליתן מעות פורים לגוים ואפילו עשירים...'. משלוח המנות מהווה ראייה לכך שגם מתנות העניים אינן קשורות לצדקה. הנתנה היא 'מדין שמחה', וחוזרת אל תיאורי הנדיבות שמכוננת התורה בשמחת החגים.

מזווית אחרת, מציע הרב עובדיה יוסף בתשובתו (יחווה דעת, ו, מה) שטעמה של המצווה הוא 'כדי שתהיה לכל אחד אפשוות לקיים מצות סעודת פורים, כי ישנם אנשים צנועים מחוסרי כל אשר יבושו לפשוט ידם לקבל צדקה לקיים מצות סעודת פורים במאכל ומשתה כדת, אבל כששולחים להם בדרך כבוד משלוח מנות איש לרעהו, לא יבושו ולא יכלמו, ובוזה אנו משתפים אותם בשמחת הפורים, על דרך שנאמר (בנחמיה ח') 'ושלחו מנות לאין נכון לו'.

גם כאן חוזרות שתי המצוות לסעודת השמחה, ולתפיסת נחמיה ועזרא לפיה האחריות על שמחת סעודת החג של העני מוטלת על העשיר. משלוח המנות הוא רק דרך לשמור על כבודו של העני, ולטשטש את המעמדות הרגילים בכל השנה.

²⁰ ראו לשון הב"ח, 'תוצ"ה': 'וקשה לי על דבריו דאם כן לא היו מקיימים משלוח מנות איש לרעהו וא"ת שהיו שולחים מנות איש לרעהו אם כן מאי אתא לאשמועינן'.

'כיון דטעם משלוח מנות הוא כדי שיהא שמח ושש עם אוהביו וריעיו ולהשכין ביניהם אהבה ואחוה וריעות אם כן אם יסעוד אחד עם חבירו ורעהו הרי הם בשמחה ובטוב לב משתה יחד ופטורים הם מעתה מחיוב משלוח מנות והוא הדין בשנה שניה וכן בכל שנה ושנה אם יחזור ויסעוד אצלו כמו בשנה שעברה נמי יוצאין שניהם ידי חובתן, אלא האמת אומר שהיו מחליפין בשנה שניה ועיקרו לא אתא אלא לאשמועיןן האי דינא דבסועד אצל רעהו פטורין שניהם מחיוב משלוח מנות. ולפי זה אין צריך לפרש כלל שהיו עניים²¹ אלא אפילו בעשירים כן הדין אלא שהמה היו אוהבים זה את זה ביתר עוז והסכימו שטוב ויפה להם לשבת אחים יחד בסעודת פורים בשמחה ובטוב לב משתה כברכת ה' אשר נתן להם כן נראה לי דעת רש"י.

הרי לפנינו שמצוות משלוח מנות לא מומרת רק ל'עצם המשלוח' כפי שהצענו לעיל, אלא שגם המשלוח איננו הכרחי. העיקר הוא אהבת הזולת, השמחה וטוב הלב במשתה יחד, ותו לו מידי. כמובן שהגדרה זו מתרחקת כמטחוויו קשת מ'מתנות לאביונים' ומחובת הנתינה, ומושבה קרוב הרבה יותר לתיאור השמחה ומשתה הרעים שבהתנהגות היהודים בימי הפורים.

המהלך הנוסף הוא של ה'שרידי אש', שמתאר בכתיבתו את הרהוריו מימי הפורים – למה אין מברכין על משלוח מנות.

בתשובתו מסתמך ה'שרידי אש' על דברי מנות הלוי,²² ומדייק:

והנה אף שבכל המצות גדול המצווה ועושה ומברכין וציונו - במשלוח מנות טוב שיתן מרצונו החפשי, מתוך רגש של אהבה לאחיו העברי, ואם הוא נותן רק עפ"י צווי הוא מפחית מידת האהבה... ובזה נ"ל לפשוט ספקם של האחרונים אם כופין על משלוח מנות כמו שכופין על הצדקה, שמשלוח מנות ע"י כפיה

²¹ כמו שמסביר הר"ן ומדגיש את מאמצם של שני האמוראים לקיים את המצווה, גם בעוני ורוח.

²² והחת"ס שציטט אותו, בתשובה קצ"ה

אינה כלום, ושאני צדקה, דהתם העני מבקש לחם להשביע רעבונו.²³

הדברים מופלאים ממש. את מצוות משלוח המנות לא ניתן לקיים כל עוד היא מוטלת כמצווה על צווארי המקיים אותה. כדי להיות טוב, על הנותן להיות חופשי, לאהוב. כאן גם מתבלט ההבדל ממצוות הצדקה עליה כופים – לאור הצורך הריאלי של העני שבפתח, מה שאין כן במצוות משלוח המנות, שאינה מכוונת למלא צורך או חוסר, אלא להרבות שלום ורעות.

מהלך כפול זה, של הב"ח ושל ה'שרידי אש' ניצב על גבי המודעות לממד הפוליטי-חברתי שכבר ראינו. אחרי שמצוות משלוח המנות איבדה את ה'מנות' כרכיב מהותי, היא עוברת כאן רדוקציה כפולה- הן ביחס ל'משלוח' (בדברי הב"ח) והן ביחס ל'מצווה' (בדברי השרידי אש).

בסופו של דבר, נראה כי רדוקציה כפולה ומשולשת זו קולעת אל המונח בתשתית המצווה, אל אותה התנהגות יהודית ספונטנית של חגיגת ההצלה ושמחת החיים.

ייתכן, וזיקת מצוות מקרא מגילה ומתנות לאביונים²⁴ משקפת את היבטי המצווה והחוק, הספר וה'נומוס', ההלכה והאחריות, ולעומתן מצוות המשתה, השמחה ומשלוח המנות משמרות את ה'נראטיב', של הרכיבים עממיים, הממשיים, הנוגעים בעומק הלב והרעות שבין בני האדם.

²³ ש"ת שרידי אש חלק א' סימן סא

²⁴ שתי המצוות המופיעות ביחד במשנה שבדף ו: וכן בדברי הגמרא – הכורכת אותם, שעניניהם של עניים תלויות למקרא מגילה.